

Recenzie

Bežný život starých Rimanov. Marcela Andoková - Daniela Hrnčiarová (eds.). Bratislava : IRIS, 2020, 416 s. ISBN 978-80-8200-064-4.

Vysokoškolská učebnica s názvom *Bežný život starých Rimanov* je výsledkom práce autorského kolektívu v zložení Marcela Andoková, Marek Babic, Ludmila Eliášová Buzássyová, Daniela Rošková a Pavol Valachovič pod editorským dohľadom Marcely Andokovej a Daniely Hrnčiarovej.

Z hľadiska štruktúry a obsahu učebnica *Bežný život starých Rimanov* spĺňa všetky didaktické kritériá. Každá kapitola má viac-menej jednotnú štruktúru. Po jednotlivých kapitolách a podkapitolách, predstavujúcich vybranú problematiku, nasleduje systematizujúci záver a zoznam použitej literatúry, ktorý reflektuje pramene, prekladovú a sekundárnu literatúru. Študentom tak ponúka možnosť ďalšieho štúdia v konkrétnej oblasti. Berúc ohľad na svoju cieľovú skupinu je učebnica primerane názorná, kapitoly sú systematicky a logicky členené, jazyk a výrazové prostriedky sú zrozumiteľné a obsahová náplň je na vysokej odbornej úrovni, pričom zohľadňuje najnovší domáci i zahraničný výskum. Vzhľadom na rozsah celej učebnice je v texte len minimálne množstvo gramatických či štylistických chýb. Základný text je obohatený o doplňujúce texty vo forme graficky vyčlenených textových polí a tabuliek. Vhodným didaktickým prvkom je tiež vyznačovanie kľúčových pojmov hrubým písmom, čo zvyšuje prehľadnosť textu a slúži k lepšej orientácii v danej problematike. Rovnako je potrebné oceniť, že autori popri používaní zaužívaných slovenských odborných termínov nezabúdajú v zátvorkách uvádzať ani ich latinské ekvivalenty, napr. očný lekár (*medicus oculusarius*), nemocnice (*valetudinaria*). Takýto postup môže pomôcť najmä študentom latinského jazyka pri budovaní slovnej zásoby a neskoršej práci s pramenným materiálom. Mimotextové komponenty popri prehľadnom organizačnom aparáte reprezentuje najmä široký výber obrazového materiálu, ktorý vhodne ilustruje preberanú tému a pomáha si ju lepšie vizualizovať a tým aj osvojiť. Vhodným doplnením učebnice by bolo rozšírenie obrazovej prílohy o mapu Rímskej ríše a samotného mesta Rím.

Učebnica tiež plní svoju funkciu po motivačnej, regulačnej, aplikačnej, integračnej, inovačnej aj kontrolnej stránke. Na overovanie osvojeného učiva využili autori možnosti súčasnej technológie. Prostredníctvom QR kódov na zadnej strane učebnice si môžu študenti, ale tiež všetci čitatelia overiť svoje vedomosti v dvoch online kvízoch. Vedomostné kvízy ponúkajú úlohy s výberom odpovedí s tromi distraktormi. Kmeň položky je formulovaný zrozumiteľne a niekedy obohatený aj o grafické prvky vo forme obrázku. Výhodou kvízov je, že po ich odoslaní sa užívateľovi automaticky zobrazí skóre i správne odpovede.

Učebnica si kladiе za cieľ poukázať na základné aspekty každodenného života starých Rimanov, ktoré sú tematicky rozčlenené do štrnástich kapitol. Úvodná kapitola s názvom *Pramene k rímskym reáliám* (s. 23 - 46) je venovaná základnému

rozdeleniu prameňov k vedám o antickom staroveku, charakteristike ich povahy a jednotlivým pomocným vedám. Súčasťou kapitoly je tiež chronologická tabuľka dejín Rímskej ríše, ktorá čitateľom pomôže pri lepšom orientovaní sa v konkrétnych obdobiach a udalostiach. Keďže rímska spoločnosť bola s ohľadom na ekonomické pomery či etnický pôvod výrazne štruktúrovaná, kapitola *Obyvateľstvo Rímskej ríše* (s. 47 – 90) vysvetľuje, kto bol v Rímskej ríši občanom, ako sa toto občianske obyvateľstvo delilo, a aké malo práva a povinnosti. Všíma si tiež neobčianske obyvateľstvo, ktorým boli v Ríme otroci a klienti. Klienti boli na rozdiel od otrokov osobne slobodní, no nemali občianske práva. Sociálne postavenie jednotlivých spoločenských skupín, rovnako ako tradície a prírodné podmienky, ovplyvnili aj spôsob budovania sídiel. Hoci dnes sú širšej verejnosti známe predovšetkým zachované staroveké architektonické monumenty, ktoré patria do sféry verejných budov, kapitola *Bývanie* (s. 91 – 110) sa popri nich venuje aj základným formám bývania, ktorými boli rôzne typy domov, ako napr. átriový dom, poschodový nájomný dom alebo vila. Jednou z najvýraznejších oblastí rímskej každodennosti bola *Rímska kuchyňa a stolovanie* (s. 111 – 136). Kapitola tu predstavuje základné rímske potraviny, spôsob ich prípravy, a tiež jedlá a potraviny, ktoré sa nachádzali na jednoduchom i honosnom stole. Zaujímavosťou je stravovanie na spôsob rýchleho občerstvenia, ktorý sa v Ríme tešil veľkej obľube.

Ďalšie oblasti každodenného života pokrývajú kapitoly *Rodinný život a manželstvo* (s. 137 – 168) a *Sex a sexuálna morálka* (s. 169 – 188). Popri právnom a spoločenskom význame manželstva a rodiny ako inštitúcie sa čitateľ môže oboznámiť aj s ich každodenným fungovaním. Je treba oceniť, že učebnica tému vzťahov a sexualitu netabuizuje, a tak ponúka celistvý obraz o rôznych aspektoch sexuálnych aktivít rímskej spoločnosti. Študenti a milovníci kníh určite ocenia kapitolu *Vzdelávanie a knižná kultúra* (s. 189 – 214), v ktorej sa dozvedia viac o jednotlivých stupňoch vzdelávania, charaktere a vybavení škôl, a tiež o vzdelávaní chlapcov a dievčat. Osobitná pozornosť sa tu venuje aj súkromným a verejným knižniciam, knižnému trhu a výrobe kníh, pričom dôraz sa kladie na použitý materiál. Neodmysliteľnou súčasťou života v starovekom Ríme boli tiež kúpele, ktoré mohli naraz pojať aj niekoľko tisíc návštevníkov. Aby bola zabezpečená požadovaná hygienická úroveň, do kúpeľov privádzali vždy čerstvú vodu niekoľkokilometrové akvadukty. Akvadukty sa tiež postarali o prítok čistej vody pre fontány, cisterny, latríny alebo bohatšie domácnosti. Obom týmto architektonickým fenoménom je venovaná pozornosť v rovnomennej kapitole *Kúpele a akvadukty* (s. 215 – 234).

Pracovný život Rimánov (s. 235 – 254) do veľkej miery závisel od toho, či sa práca vykonávala v meste alebo na vidieku. Zatiaľ čo na vidieku sa obyvatelia Rímskej ríše živili prevažne roľníctvom a pastierstvom, v mestách dominovali úradnícke povolania, ktoré však boli nehonorované, tiež remeslá a obchod. Kapitola osobitne tematizuje aj prácu v oblasti zábavy, kam možno zaradiť divadelníkov alebo gladiátorov. S gladiátormi úzko súvisí aj kapitola *Zdravie a medicínska starostlivosť* (s. 255 – 274). Práve v gladiátorských školách mali gladiátori prístup ku kvalitnej zdravotnej starostlivosti, čo platilo aj pre príslušníkov armády, ktorí si rovnako vyžadovali osobitnú pozornosť, ktorá mala zabezpečiť jej kvalitné fungovanie. Okrem iného sa tu môžeme dočítať o príchode prvých lekárov do Ríma, rovnako ako o ich postavení

v rímskej spoločnosti. Popri slávnych lekároch je tu spracované aj pôsobenie žien v antickej medicíne.

Najrozsiahlejšiu kapitolu predstavuje *Náboženstvo a svet bohov* (s. 275 – 318). Hoci v priebehu rímskych dejín sa rímske náboženské úkony a náboženstvo ako také začali pomaly vyprázdňovať a nahrádzať orientálnymi kultami, stále platilo, že aspoň na formálnej úrovni bolo náboženstvo v rímskej spoločnosti pevne zakorenené. To platilo tak pre kulty, ktoré sa uctievali v rámci rodiny, ako aj pre rituály a úkony vykonávané na štátnej úrovni. Autori si tu popri modlitbách, obetách a chrámoch všimajú kňazov a kňazské úrady, ktoré boli prostredníkom medzi bohmi a ľuďmi. Do sféry náboženstva patrila tiež poverčivosť, astrológia, horoskopy a mágia, ktoré mali v každodennom živote Rimanov veľký význam. Ešte dôležitejším bol prechod spoločnosti, úradov i organizáciu verejného života rímsky kalendár. V kapitole *Človek a čas v antickej Ríme* (s. 319 – 342) sa možno dočítať o rôznych spôsoboch merania času, o vzniku kalendára a tiež o reformách, ktorými si v rámci rímskych dejín prešiel. Tak ako dnes, aj v starovekom Ríme sa kalendár členil na dni, týždne a mesiace. Neodmysliteľnou súčasťou kalendára boli tiež významné dni a sviatky, ktoré sa každoročne oslavovali.

Keďže Rimania vošli do dejín ako národ úradníkov a vojakov, posledné kapitoly učebnice sa venujú práve týmto oblastiam rímskeho života. *Rímske politické inštitúcie* (s. 343 – 364) sú tu predstavené z hľadiska štruktúry a usporiadania úradov, právomocí jednotlivých úradníkov, funkcie a zloženia senátu a tiež z hľadiska fungovania snemov. Záverečná kapitola pod názvom *Rímska armáda* (s. 365 – 384) sa venuje počiatkom rímskej armády, okolnostiam vzniku profesionálnej armády a tiež rôznym reformám, ktoré ju sprevádzali. Do každodennosti rímskej armády čitateľa vovedenie častí venujúca sa vojenskému tábore, v ktorej sa dočíta viac o jeho stavbe a prevádzke. Nechýba tu ani prepojenie rímskej armády s naším územím a zachovanými archeologickými nálezmi.

Bežný život starých Rimanov v celkovom rozsahu 416 strán je na slovenskom knižnom trhu ojedinelou publikáciou. Preberané témy si všima v diachrónej rovine, čo čitateľovi pomáha lepšie preniknúť do inak zložitej problematiky. Takýto prístup tiež napomáha vytvoriť si lepší obraz o rímskej každodennosti v tom-ktorom období, ktorá sa počas jej vlastnej existencie, pochopiteľne, menila. V celej učebnici sa navyše pri pohľade na rímsku každodennosť uplatňuje rodovo vyvážený prístup, a tak čitateľ môže nadobudnúť naozaj reálny obraz o živote mužov a žien v rímskej spoločnosti. Učebnica tiež vhodne reflektuje rozdiely medzi sociálnymi skupinami a neobmedzuje sa len na každodennosť v honosných palácoch, ale všima si tiež život bežného človeka v rímskej spoločnosti. Vytvorenie si plastického obrazu o rímskej každodennosti umocňujú bohaté ukážky z rímskych literárnych pamiatok v slovenskom preklade. Autori čerpajú z existujúcich slovenských prekladov, v prípade potreby ich však dopĺňajú aj o vlastné preklady. Čitateľ tak má príležitosť sa aspoň na chvíľu ponoriť do diel antickej rímskej či gréckej autorov a vnímať svet ich očami.

Záverom možno konštatovať, že hoci je publikácia *Bežný život starých Rimanov* primárne vysokoškolskou učebnicou, autorskému kolektívu sa podarilo pripraviť knihu, po ktorej môže siahnuť každý záujemca o realie antickej Ríma, a to tak

z laickej ako i odbornej verejnosti. Jednotlivé kapitoly sú totiž zostavené poprednými slovenskými odborníkmi v danej problematike a poskytujú komplexný obraz o konkrétnych aspektoch rímskej každodennosti. Spolu s uvedenou bibliografiou preto môžu slúžiť ako odrazový mostík pri ďalšom bádani tak pre študentov, ako aj pre vedeckých pracovníkov.

Mária Šibalová

HERUCOVÁ, Angelika. *Palatíni Arpádovských kráľov*. Bratislava : Historický ústav SAV; VEDA, vydavateľstvo SAV, 2020. 288 s. ISBN 978-80224-1780-8.

Vydávanie vedeckých monografií, ktoré sa venujú starším dejinám, nie je v slovenskej historiografii veľmi časté. Preto sme so záujmom privítali vydanie knihy na pomerne špecifickú tému, ktorá sa venuje politickým elitám uhorskej stredovekej spoločnosti. Téma síce nie je nová, no jej hlbšie spracovanie si vyžadovalo rozsiahly výskum. Od poslednej analýzy problematiky od prof. Ferdinanda Uličného (2014) už uplynulo sedem rokov, a tak pohľad na jedného z vrcholných predstaviteľov uhorskej nielen stredovekej politiky - na palatína, je obohatením poznania fungovania spoločnosti v dávnejšej minulosti. Treba taktiež pripomenúť, že monografia je prepracovanou dizertačnou prácou autorky, ktorá bola obhájená na Historickom ústave SAV v roku 2017. Skladá sa z niekoľkých častí, ktoré sa navzájom dopĺňajú. Okrem textovej časti, ktorej štruktúra je tradičná, text dopĺňa aj príloha, ktorá obsahuje tabuľku s prehľadom palatínskych listín, obrazová príloha a ďalšie náležitosti vedeckého textu. Po prečítaní celej knihy treba skonštatovať, že tabuľka je pomerne zásadnou súčasťou textu a nielen jednoduchou prílohou.

V úvode autorka naznačuje štruktúru, ciele a metodiku celého textu, ktorý je koncipovaný pomerne veľkoryso s množstvom vysvetľujúcich a dopĺňujúcich pasáží. Je to pochopiteľné, nakoľko obsahom práce je analýza postavenia a funkcie palatína, ako jedného z vrcholných predstaviteľov politiky, súdnictva alebo vojensťva uhorského štátu. Totiž, palatín okrem toho, že riadil kráľovský dvor, aj súdil a viedol vojsko v mene kráľa. Tým priamo, ale aj nepriamo ovplyvňoval domácu i zahraničnú politiku štátu. Nasledujúca časť textu je jadrom celej práce a obsahuje analýzu postavenia uhorských palatínov v období Arpádovských kráľov, čo zahŕňa obdobie približne od vlády kráľa Štefana I. až do roku 1301, kedy koncom januára umrel posledný príslušník tejto dynastie Ondrej III. Celá práca je napísaná chronologicky, s výnimkou kapitoly Palatíni ako sudcovia, ktorá je spracovaná synteticky.

Autorka vo svojej práci poukázala na to, že úrad palatína sa v priebehu dejín postupne transformoval. Spočiatku bol jeho inštitút pevne spojený s kráľovským dvorom, kde sa staral o jeho fungovanie. Zároveň bol sudcom pevne spojeným s kráľovským dvorom, mal na starosti kráľovskú pečať a v neprítomnosti kráľa, z poverenia viedol jeho vojsko. Dochádzalo však ku častým fluktuáciám v úradoch, čo môže mať súvislosť s pohybom kráľovského dvora po krajine.

Za vlády Bela III. a jeho nástupcov sa situácia v súdnictve postupne mení a palatín začína súdiť aj mimo kráľovského dvora, kde ho začína zastupovať taverník

a krajiňský sudca. Palatín využíval tie isté metódy a prostriedky ako iní sudcovia, predvolával pomocou pečate (billogu – slovenčina aj v súčasnosti pozná termín bilag ako znak hanby) a spolupracoval s kráľovskými sudcami – bilótni a využíval prístaldov a neskôr kráľovských ľudí (tzv. *homines regii*). Kompetencie palatínov sa v 13. storočí rozšírili a tí sa stali plnohodnotnými zástupcami kráľa. O ich povinnostiach čiastočne hovorí aj Zlatá bula Ondreja II., kde hneď v prvom článku sa palatín definuje ako zástupca kráľa a v ďalších ako sudca skoro všetkých deliktov. Zároveň mali palatíni právo kumulovať funkcie, väčšinou županské, alebo mohli byť bánmi. Podľa palatínskych listín autorka konštatuje, že palatíni súdili nezávisle od kráľovského dvora, s celokrajiňskou pôsobnosťou a riešili spory akéhokoľvek druhu. Po mongolskom vpáde približne do sedemdesiatych rokov 13. storočia A. Herucová v súlade s T. Szócsom hovorí o lokálnych palatínoch, ktorí svoju autoritu uplatňovali na určitom území, zväčša tam, kde boli županmi alebo bánmi. Po smrti Štefana V. došlo v Uhorsku k rozpadu kráľovskej autority a palatíni sa stáli príslušníkmi najmocnejších šľachtických rodov. Pôsobili taktiež regionálne, ako v predchádzajúcom období, no už nereprezentovali kráľovské záujmy, ale svoje súkromné. Krajinu si v podstate sprivatizovali šľachtické rody: Čákovci, Abovci (Omodejovci), Boršovci, Kánovci, Šubičovci, Baboničovci a Kószegiovci. Palatíni síce nepochádzali zo všetkých týchto rodov, no všetci boli držiteľmi nejakých kráľovských úradov. Ondrej III. sa pokúsil obmedziť moc palatínov, no len na úkor zvýšenia moci šľachty ako spoločenskej vrstvy. Vydal dve nariadenia, ktoré odobrali palatínom časť právomocí, a tie presunul v prospech županov. Autorka konštatuje, že palatín prestal byť samostatným sudcom a mohol rozhodovať len v spolupráci so zástupcami miestnej šľachty (so štyrmi slúžnymi a županom).

V celej monografii je viditeľný veľký kus práce, ktorý musela autorka urobiť, aby sa jej podarilo dospieť k svojim záverom. Text však obsahuje aj niekoľko neštandardných častí, na ktoré treba pri čítaní textu dať väčší pozor. Predovšetkým je to štylizácia, ktorá na niektorých miestach „pokrivkáva“. Nebudeme uvádzať všetky prípady, no ako príklad možno uviesť prvú vetu na strane 90, vetu zo strany 140 (O čo mal súboj Etre?), Mog bol v rokoch 1198 – 1199 druhýkrát (čo?) alebo „Predchádzala krátka vláda...“ (Čomu? – strana 115) a iné (s. 135, 154). Sú to nedostatky, ktoré by si jazykový korektor istotne všimol, avšak v tiráži knihy sme jeho meno nenašli. Zároveň od obhajoby dizertačnej práce po vydanie knihy uplynuli tri roky, čo je dostatočný čas na to, aby sa text štylisticky správne dopracoval.

Je potrebné pristiaviť sa aj pri niektorých termínoch, ktoré autorka používa v texte. Predovšetkým je to slovo „komes“. Áno, v úvodnej časti (s. 14 – 18) je vysvetlené vnímanie tohto termínu, no týmto slovom sa v stredovekých textoch neoznačovali len župani komitátov. Totiž komes bol pravdepodobne aj šľachtický titul vyhradený pre príslušníkov najvyššej šľachty, napr. komes Lampert alebo termín, ktorým sa označoval niekto, kto už raz županom bol, no titul si ponechal, ako to bolo aj v prípade palatínov, pre ľahšiu identifikáciu osoby. V texte tak vzniká isté napätie, kedy nie je jasné, či dotýčny autorkin „komes“ je skutočným županom. Samozrejme, niekedy je to ťažké rozlíšiť, no používanie termínu župan by bolo jednoznačnejšie.

Ďalšou neštandardnou súčasťou textu sú opakujúce sa časti. Napríklad text v poznámke č. 82 je identický s hlavným textom na tej istej strane, kde je poznámka.

Podobne aj informácie o odpise Zlatej buly z roku 1318 zo strany 94 sú rovnako obsiahnuté aj v poznámke č. 372. Uväznenie Ďulu Kána sa rovnako spomína na strane 101, 104 alebo v poznámke č. 414 (celá táto poznámka je zmätočná, nakoľko je identická s poznámkou č. 399, kde je však citované dielo Miloša Mareka a Richarda Marsinu a nie Rogerius z Apúlie). Monografia tak pôsobí dojmom, že ide o spojenie viacerých čiastkových štúdií do jedného celku bez náležitej redakcie. Zároveň text má známky toho, že do pôvodnej práce boli sekundárne včlenené niektoré kapitoly, ako napríklad Uhorské kráľovstvo prvej polovice 13. storočia (s. 90 – 93). Obsahom tejto kapitoly sú historické informácie od Imricha I. po Štefana V. (v texte do roku 1260). Rozumieme, že autorka má dobrý prehľad v tejto problematike, čoho dôkazom sú výborné záverečné práce, ako aj v metodike, ktorú vysvetlila v Úvode, no kapitola pôsobí odťažito a je podľa nášho názoru úplne zbytočná.

A. Herucová mala ťažkú úlohu už pri obhajobe svojej dizertačnej práce, nakoľko skoro paralelne s jej doktorskou prácou vyšla v roku 2012 monografia Tibora Szőcsa o ranných dejinách inštitúcie palatínov v rokoch 1000 – 1342. V úvode svojej práce autorka spomenula metodológiu a spôsob narábania s informáciami v komparácii s maďarským autorom, pričom je uvedené, že autorka bude svoje závery len overovať a konfrontovať (poznámka č. 79) so závermi T. Szőcsa. Bola to ťažká úloha, a autorka na túto výzvu reagovala pomerne dobre, i keď niektoré chyby sa objavili. Tu sa dostávame ku konštatovaniu z úvodu tejto recenzie o tom, že tabuľka s palatínskymi listinami alebo zmienkami o nich v naratívnych prameňoch je veľmi dôležitou súčasťou celej práce. Často sa totiž v texte vyskytujú poznámky, ktoré neodkazujú na pramene, ale na sekundárnu literatúru (najmä T. Szőcsa). Uvedieme príklad: v texte autorka hovorí o tom, že palatíni sa spomínajú v príslušných rokoch, no poznámka nie je na prameň, ale na spomínaného maďarského historika (poznámka č. 227 – 237, 701, 706, 713). Overenie relevantnosti záverov práce T. Szőcsa je tak možné len na základe tabuľky z závere monografie, ktorá je však spracovaná veľmi prehľadne a precízne. Ťažko však možno konštatovať, že v uvedených prípadoch autorka monografie informácie „len overovala a konfrontovala“ s prácou T. Szőcsa, nakoľko podľa poznámky z neho priamo čerpala. V texte na strane 114 je citovaný aj preklad časti listiny z donácie Topoľčan, no poznámka č. 463 odkazuje na sekundárnu literatúru Marty Fons a nie na prameň.

Na niektorých miestach sa zasa autorka, podľa nášho názoru, zbytočne rozpisuje, čím odbočuje od témy (poznámka č. 55, 175 – 177, strana 66 – 67, 75 alebo 80 – 81, kde rieši odrezanie nosa ako trest za určité delikty, čo je síce zaujímavá téma, no odťažitá).

Čiastočne s rozpakmi sme prijali niektoré nepresné informácie. Čo je to „právo rybáriť“? (strana 78), lepšie by bolo právo rybolovu. Pápež Honorius kolký (strana 87)? Ondrej II. iste nevedol 14 výprav do Haliče, nakoľko sa osobne všetkých nezúčastnil, ale vyslal alebo organizoval príslušný počet výprav (strana 114). Podobne by sme odporučili opatrnosť pri tvrdení, že ten istý panovník „vymenoval 12 palatínov“ (strana 95). O tomto počte sa síce vie, no nie je isté, či ich nebolo viac. Autorka v monografii striktné používa singulár, no „prešmykol“ sa aj plurál (poznámka č. 552 „pokiaľ vieme“). „Buzádovskej vetvy Hoholtovcov“, či Hahótovcov (dedina v Maďarsku je Hahót – strana 134). Dedina Kalnik (Kaľnyk) je na Zakarpatskej, či

Podkarpatskej Ukrajine - za Karpatmi z pohľadu koho (strana 116)? Je na uváženie, či zoznam literatúry a prameňov nemal byť rozdelený na pramene (edície prameňov) a použitú literatúru. Možno by sa potom nestalo, že niektoré tituly zo zoznamu vypadli, no v poznámkach v texte sa vyskytujú (napr. Haličsko-voliňská kronika editorov M. Homzu a N. Malinovskej).

Chýbal nám aj názor autorky na vzťah (pôvod) niektorých uhorských kráľovských inštitúcií, ktorých názvy sú v maďarčine odvodené od slovanských slov alebo o ich vzťahu k Bavorsku (čo tvrdí maďarská historiografia). Teda, či niektoré inštitúcie mali pôvod v Bavorsku alebo napríklad na Veľkej Morave, čo autorka okrajovo rozoberá na stranách 30 - 33.

Živou témou je aj písanie maďarských mien a názvov miest a obcí. Na rozdiel od našich južných susedov, ktorí bez ohľadu na historickosť v podstate všetko pomaďarčujú, slovenská historiografia stále hľadá svoj konsenzus a kánon (napr. Chronológia starších slovenských dejín). Tento problém riešila aj autorka a je potrebné ju pochváliť, aj keď sa vyskytli menšie chyby. Na jednej strane používala novotvar: Bratislava a ekvivalenty (napr. s. 84), no na druhej strane „pécsskeho (pätkostolského)“ - strana 87 alebo „v Székesfehévári (Stoličnom Belehrade)“ strana 94. Pritom hneď na tých istých stranách „Šopronského komitátu“ alebo „Ostrihome“. Teda, ak slovenčina pozná Šoproň a Ostrihom, tak pozná aj Pätkostolie alebo Stoličný Belehrad atď.

Monografia Angeliky Herucovej je veľmi zaujímavým čítaním o úrade zástupcu kráľa v Uhorsku, o palatínovi. Práca obsahuje veľa podnetných informácií a objasňuje vývoj funkcie úradu palatína v období približne 300 rokov. Toto obdobie bolo veľmi významné, nakoľko dochádzalo ku kreovaniu inštitúcie, za ktorú možno palatínov smelo považovať. Zaujímavým zistením je, že niekoľko palatínov malo slovanské mená, a tým zrejme aj pôvod: Rado 1057, Radovan 1067 (možno ten istý), Urošov syn Ján 1108, Božetov syn Fančal 1131, Beloš 1146, Vavrinec syn Keméňa zv. Sclavus - Slovák 1272, čo svedčí o národnostnej pestroste kráľovského dvora. Prácu hodnotíme ako prínosnú a mala by byť súčasťou knižnice každého milovníka histórie.

Miroslav Hutka

KOPIČKOVÁ, Božena. *Česká královna Žofie. Ve znamení kalicha a kříže*. Praha : Vyšehrad, 2018, 294 s. ISBN 978-80-742-9974-2

V posledných desaťročiach sa u historikov stredoeurópskych krajín začal prejavovať záujem o postavenie a politickú aktivitu stredovekých kráľovien. Česká historička Božena Kopiczková sa dlhodobo venuje postaveniu žien v českej stredovekej spoločnosti a k výskumu stredovekých kráľovien prispela dvomi monografiami. Po práci o kráľovnej Eliške Přemyslovej (Praha : Vyšehrad, 2008) sa teraz rozhodla zamerať svoju pozornosť na manželku kráľa Václava IV. Žofiu Bavorskú. V úvode knihy autorka prirovnáva Žofiu k manželkám otovských panovníkov z 10. storočia, ktoré sa stali vzormi politicky aktívnych kráľovien a v prameňoch vystupovali ako *con-*

sors regni, teda spoluvládkyne svojich manželov. Kopičková sa domnieva, že viaceré kráľovné neskorého stredoveku možno prirovnať k týmto panovníčkam. Okrem Žofie ako príklad uvádza aj uhorskú kráľovnú Barboru Celjskú.

Kniha je rozdelená na sedem kapitol. V prvej a zároveň najkratšej kapitole sa autorka venuje pôvodu a rodinnému zázemiu Žofie Bavorskej. Budúca česká kráľovná sa narodila v roku 1376 ako prvorodená dcéra bavorského vojvodu Jána II. a jeho manželky Kataríny z Goríc. Vojvoda Ján bol príslušníkom vedľajšej vetvy bavorskej vládnucej dynastie Wittelsbachovcov. Ako to často bývalo pri dcérach aristokratických rodín, o Žofiinom detstve nemáme žiadne informácie. Autorka načrtla aj problematiku absencie informácií o Žofii v bavorských prameňoch a historickej literatúre.

Druhá kapitola je najdlhšia, je rozdelená na dve väčšie časti a viacero podkapitol. Autorka opisuje kráľovnú ako manželku Václava IV. a venuje sa jej verejnej role, ale aj súkromnému životu panovníckeho páru. Sobáš 28-ročného Václava a 13-ročnej Žofie sa konal 2. mája 1389 v Chebe. Autorka opisuje prvé roky ich manželstva ako harmonické, pričom argumentuje najmä tým, že sa kráľovský pár často zdržiaval na rovnakom mieste. Situácia sa začala zhoršovať o pár rokov neskôr, keď sa začali prejavovať Václavove psychické choroby a problémy s alkoholom. Jednu podkapitolu venovala autorka aj Žofiinej korunovácii, ktorá sa konala až po jedenástich rokoch manželstva 15. marca 1400 v Prahe. Korunovácia posilnila jej pozíciu českej panovníčky. V ďalšej podkapitole sa autorka vyjadruje k otázke bezdetnosti kráľovského páru. Píše, že nie sú žiadne doklady o tom, že by táto citlivá téma spôsobila konflikt medzi manželmi. Podľa autorky bola chyba pravdepodobne na Václavovej strane, keďže problémy s plodnosťou boli pomerne časté v Luxemburskej dynastii.

V druhej časti tejto kapitoly autorka ďalej rozvíja svoju hypotézu o harmonickom manželstve Václava a Žofie. Ako dôkazy predstavuje ilustrácie rukopisov, ktoré sa nachádzali vo Václavovej knižnici. Autorka sa domnieva, že kráľovná vystupovala ako kráľova spoluvládkyňa, čo potvrdzujú pojmy *consors a consiliarus* v kráľovských listinách. Obaja sa zaujímalí o umenie a kultúru, o čom vypovedá aj dvorská knižnica, ktorú spolu spravovali. Kráľovná pôsobila aj ako mecenáška architektúry na svojich venných majetkoch. Druhá kapitola sa skončí opisom dvorskej kultúry počas vlády Václava a Žofie. Na kráľovskom dvore sa často usporadúvali hudobné a tanečné zábavy, rôzne hry a Václavove obľúbené lovy.

V tretej kapitole autorka opisuje kráľovnin dvor. Predstavuje významnejších členov kráľovninho dvora, a to najmä jej dvormajstra Jíru z Roztoku. Spomenie aj klebety o údajnom mileneckom vzťahu kráľovnej a dvormajstra, ktoré však pokladá za nedôveryhodné. Mohli vzniknúť aj z toho dôvodu, že prvých desať rokov bol Jíra z Roztoku jediným kráľovniným úradníkom. Až v roku 1399 vznikla nová funkcia, kráľovnin podkomorník, ktorý riadil jej venné mestá. Ďalšími členmi kráľovninho dvora boli majster komory, ktorý sa zaoberal financiami, najvyšší maršal, ktorý spravoval kráľovnine stajne, hradní grófi, ktorí riadili kráľovnine hrady a kancelár, ktorý bol zodpovedný za vydávanie kráľovniných listín. Z dvora nechýbali ani kráľovnini osobní služobníci.

V štvrtej kapitole sa autorka zaoberá kráľovninými cestami, či už v rámci Českého kráľovstva alebo v zahraničí. Dozvedáme sa zaujímavosti aj o tom, ako sa

v stredoveku cestovalo. Kráľovná s kráľom absolvovala okrem viacerých kratších ciest aj dve dlhšie cesty. Prvá bola cesta do Francúzska v roku 1397, ktorej hlavným dôvodom bolo vyriešenie cirkevnej schizmy. Autorka vyzdvihla, že Žofia bola prvou českou kráľovnou, ktorá bola predstavená na francúzskom kráľovskom dvore. Môžeme to vysvetliť aj tým, že francúzska kráľovná Izabela bola jej sesternicou. Druhá cesta bola do Hornej Lužice a Sliezska v roku 1408 za účelom upevnenia kráľovho postavenia na týchto miestach. Kráľovná sa zúčastnila na ďalšej dlhšej ceste v roku 1409, ale už bez svojho manžela. V tomto prípade sprevádzala kráľovu neter Elišku do Brabantska na jej svadbu.

Piata kapitola sa zaoberá majetkami kráľovnej Žofie. Kapitola je stručná, autorčiným cieľom je poukázať na zmenu postavenia kráľovnej po smrti svojho manžela v roku 1419. Kým za Václavovej vlády bola Žofia jednou z najbohatších stredovekých kráľovien, po jeho smrti – vzhľadom na vtedajšiu politickú situáciu – stratila okrem svojho postavenia aj všetky majetky.

Šiesta kapitola opisuje vzťah kráľovnej k husitizmu. Podľa autorky kráľovná podporovala husitské hnutie už za života Jána Husa. Autorka vyzdvihuje rolu urodzených žien v šírení myšlienok Husa a predstavuje šľachticné, ktoré ho podporovali a zúčastňovali sa na jeho kázaniach. Nazdáva sa, že je dokonca možné, že keď bol Hus v roku 1412 vypovedaný z Prahy, nejaký čas strávil pod ochranou kráľovnej Žofie v Mělníku. Kráľovnine sympatie k husitom sa nepáčili predstaviteľom katolíckej cirkvi, ale ani jej rodine, katolíckym Wittelsbachovcom. Na rozdiel od interpretácií niektorých historikov autorka argumentuje, že kráľovná Žofia nezmenila svoj názor ani po smrti Husa a postupnej radikalizácii hnutia.

Posledná, siedma kapitola je rozdelená na viacero podkapitol a zaoberá sa poslednou etapou života kráľovnej Žofie po smrti Václava IV. Keďže Václav nemal žiadneho potomka, na českom tróne ho nasledoval jeho brat, uhorský kráľ Žigmund Luxemburský. Až do jeho príchodu do Brna koncom roka 1419 vládla v Českom kráľovstve Žofia ako regentka. Obdobie do jej príchodu do Bratislavy, kde sa trvalo usídlila, nazýva autorka prvým, tzv. „putovným“ obdobím emigrácie. Jej pobyt v Bratislave, ktorý trval do jej smrti v roku 1428, rozdeľuje autorka na druhú a tretiu etapu emigrácie. Ako zlomový bod pokladá rok 1422, keď sa Žofia začala vzdaľovať od uhorského kráľovského dvora. Jedným z možných dôvodov mohol byť konflikt s uhorskou kráľovnou Barborou Celjskou. Autorka sa pokúša zrekonštruovať život kráľovnej vdovy v Bratislave na základe jej korešpondencie so svojimi bratmi, bavorskými vojvodami Ernestom a Viliamom. Z listov sa dozvedáme o jej ťažkej finančnej situácii a konfliktoch s kráľom Žigmundom ohľadom nevyplatenia Žofiiných dôchodkov z jej venných miest. V poslednej podkapitole autorka opisuje Žofiin skromný bratislavský „dvor“ a jej najbližších spoločníkov. Po záverečnej kapitole nasleduje zoznam skratiek, zoznam použitých prameňov a literatúry, zoznam obrazového materiálu a menný a miestny register.

Snahu Boženy Kopiczkovej predstaviť život a pôsobenie kráľovnej Žofie Bavorskej hodnotím pozitívne. V stredoeurópskych krajinách je stále nedostatočné množstvo odbornej literatúry o stredovekých kráľovných, preto môže byť táto monografia inšpiratívna pre ďalší výskum. Ide o vedeckú monografiu, avšak je napísaná zrozumiteľným a dobre čitateľným jazykom, takže ju možno odporučiť aj širšiemu publi-

ku. Napriek všetkým pozitívam by som mala k monografii niekoľko pripomienok. V úvode práce autorka prirovnáva Žofiu k politicky aktívnym stredovekým kráľovnám, čo vyvoláva v čitateľovi dojem, že sa vo svojej práci bude rozsiahle venovať aj tejto otázke. Napriek tomu sa autorka venuje najmä kultúrnym a náboženským záujmom a činnostiam kráľovnej a o jej role v politicko-mocenských štruktúrach sa dozvedáme veľmi málo. Nie je venovaná dostatočná pozornosť ani okolnostiam vzniku a zániku jej regentstva. Autorka pristupuje k niektorým otázkam príliš subjektívne. Vzťah Václava a Žofie pokladá za dobrý a láskyplný na základe ilustrácií v rukopisoch, čo samo o sebe nie je dostatočný dôkaz. Z poznámok pod čiarou vyplýva, že autorka čerpala najmä zo sekundárnej literatúry. V prípade vedeckej monografie by bolo žiadúce, aby svoje tvrdenia opierala o citácie z prameňov, a to najmä diplomatického charakteru. Výnimku tvorí analýza korešpondencie v poslednej kapitole, avšak aj autorka uznáva, že ide o veľmi subjektívny typ prameňa, preto je jej dôveryhodnosť prinajmenšom otázna. Napriek týmto nedostatkom by som túto knihu odporučila všetkým, ktorí sa zaujímajú o životy stredovekých kráľovien.

Laura Szegfűová

HLADKÝ, Ladislav et al. *Czech Relations with the Nations and Countries of Southeastern Europe*. Zagreb : Srednja Europa, 2019, 410 s. ISBN 978-953-8281-08-2.

Po veľkom úspechu publikácie *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy*, ktorú vydal Historický ústav AV ČR, v.v.i. v roku 2010, sa toto dielo dočkalo v roku 2019 svojho prekladu do anglického jazyka. Nejde však iba o preklad, pretože predmetná práca bola dopracovaná a doplnená o vývoj jednotlivých bilaterálnych vzťahov v rokoch 2011 – 2017. Po predhovore, kde autor poukazuje na rozdiely a podobnosti v chápaní termínov „Balkán“ a „Juhovýchodná Európa“, nasleduje úvod, kde sa venuje vývoju a širším súvislostiam vzťahov Čechov s národmi juhovýchodnej Európy. Ako prvý kultúrno-politický kontakt autor v úvode hodnotí misiu sv. Konštantína a Metoda a postupne cez stredovek a osmanskú expanziu sa dostáva ku kľúčovému obdobiu vzájomných vzťahov v 18. a 19. storočí. Autor poukázal aj na vývoj vzťahov po druhej svetovej vojne, ktoré výrazne ovplyvnilo vytvorenie bipolárneho sveta a najmä roztržka Tita so Stalinom, čo malo za následok prerušenie kontaktov s dovtedy úzko prepojenou Juhosláviou.

Analýza jednotlivých vzťahov začína príspevkom Ladislava Hladkého ku genéze česko-slovenských prepojení. Ako autor hneď v úvode vysvetlil, v čase neexistencie slovenského štátu (Slovensko vyhlásilo nezávislosť až 25. 06. 1991) hovorí o vzťahoch Čechov so Slovincami a nimi obývanými územiami, resp. o vzťahoch v rámci väčších celkov, akými bola habsburská monarchia a Juhoslávia. Prvé kontakty siahajú už do obdobia Samovej ríše, a teda 7. storočia. Pomerne menej rozvinuté kontakty počas stredoveku a raného novoveku sa rozvinuli na prelome 18. a 19. storočia. V spoločných kontaktoch sa začali objavovať slávne slovenské mená ako Kopitar, Jarnik či Čop, ktorí svoje poznatky zdieľali s poprednými slovenskými i českými

vzdelancami svojej doby. Ladislav Hladký poukázal aj na prvé politické kontakty, ktoré sa objavili v revolučných rokoch 1848 - 1849. K obohacovaniu spoločenských kontaktov prispela aj zvýšená atraktivita Prahy ako centra slovinských študentov, v súvislosti s čím možno spomenúť Ivana Hribara. S koncom 19. storočia sa česko-slovenské vzťahy dostávajú do roviny cestovateľskej (resp. turistickej) - v roku 1899 bola v slovinských Alpách otvorená tzv. „Češka koča“, a teda Česká bouda. Prvá svetová vojna a následne vznik Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov dali šancu pre novú etapu vzťahov. ČSR si bola vedomá ekonomickej dôležitosti slovinských teritórií a v roku 1920 preto došlo k otvoreniu československého konzulátu v Lubľane. Obdobie po roku 1945 znamenalo značný úpadok dovtedy veľmi silne fungujúcich kontaktov.

Česko-chorvátske vzťahy analyzuje v ďalšej kapitole Petr Stehlík a ich tradícia, ako píše, je naozaj trvajúca storočia, pretože ich počiatky siahajú do roku 886, kedy sa v Dalmácii objavil jeden z Metodových žiakov. K výraznejšiemu zintenzívnieniu kontaktov došlo po nástupe Ferdinanda I. na český a chorvátsky trón, čo spôsobilo, že sa obe krajiny vyvíjali spoločne v rámci habsburskej monarchie počas ďalších 4 storočí. Spoločné protiturecké boje znamenali nielen vojenské príbuzenstvo, ale v niektorých prípadoch aj rodinné (Nikola Š. Zrinski si za manželku vzal dcéru Jošta z Rosenbergu). 19. storočie znamenalo výrazné oživenie spoločných vzťahov v rámci formovania moderných národov (významnú súčasť tvorili prekladateľské aktivity). Po vzniku Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov a Československa sa česko-chorvátske vzťahy stali súčasťou širšieho rámca československo-juhoslovenských vzťahov zakotvených v Malej dohode. V tomto kontexte je nutné poukázať na zaujímavý fakt, a to na turistické prepojenie - Česi sa podieľali na budovaní prímorských stredísk, ako napr. Kupari, Crikvenica, Rab, Omiš a i. V týchto aktivitách zohrala významnú rolu aj Juhoslovensko-československá liga založená v roku 1920. Hoci vznik Nezávislého štátu Chorvátska znamenal pretrhnutie kontinuity, náčrt tohto obdobia je pomerne stručný v porovnaní s inými časťami zmapovanými v danej kapitole. Je však potrebné oceniť náčrt súčasných vzťahov, ktoré autor rozpracoval pútavo a detailne.

Ladislav Hladký sa zhostil témy bosniansko-českých vzťahov, čo je logickým vyústením jeho dlhodobého výskumného zámeru. Ako píše samotný autor, stredoveké vzťahy boli veľmi sporadické a k zmene došlo až v polovici 19. storočia. Prvý portrét o území Bosny sa v Čechách objavil v preklade diela Matiju Mažuranića *Pohled na Bosnu* (preložil Vilém Dušan Lambl, 1845). Zlomovými pre vzájomné vzťahy boli roky 1875 a 1878, pričom práve okupáciou Bosny sa obyvatelia oboch častí stali súčasťou spoločného štátu. V tomto období prišlo do Bosny mnoho českých lekárov, úradníkov, učiteľov, hudobníkov atď. Popis českého elementu a jeho správania v okupovanej Bosne je veľmi zaujímavý a prináša čitateľovi zaujímavé poznatky z dejín každodennosti. Po rozpade Rakúsko-Uhorska sa časť českých obyvateľov vrátila domov, no mnohí zostali a československý konzulát v Sarajeve (od r. 1919) predstavoval záštitu pre spoluprácu s materskou krajinou. Obdobie druhej svetovej vojny bolo pre českú menšinu traumatizujúcim obdobím, pričom časť Čechov sa pridala na stranu partizánov v boji proti okupantom a silám NDH.

Následný náčrt udalostí je vhodnou kombináciou kultúrnych, spoločenských a politických faktorov vo vzájomných vzťahoch. Česko-srbské vzťahy rozoberajú v príslušnej kapitole Jana Škerlová a Tomáš Chrobák. V období stredoveku mohli autori možno naznačiť aj udalosti spájané s bitkou na Kosovom poli a s ňou súvisiacu (možnú) účasť českých jednotiek. Nadväzujúc na vývoj v 19. storočí autori neopomenuli jednu z najvýznamnejších osobností vzájomných vzťahov, a to F. A. Zacha, ktorý zotrval v srbských službách až do roku 1882. Jednou z ďalších kľúčových osobností vzájomných vzťahov bol neskorší československý prezident T. G. Masaryk, hoci bol pre Srbov spočiatku menej známy. V medzivojnovom období to boli okrem politických a hospodárskych väzieb aj literárne, avšak možno ešte o niečo zaujímavejšie vyznieva „studentský transfer“, keďže mnoho srbských študentov študovalo v Prahe (vznikol aj internát kráľa Alexandra) a v Brne.

Zrejme ťažko očakávať, že by sa česko-čiernohorských vzťahov mohol zhostiť niekto iný ako autor prác *Junáci, horalé a lenoši.: Obraz Černé Hory a Černohorců v české společnosti, 1830-2006* alebo *Dějiny Černé Hory* F. Šístek. Jeho kapitola veľmi vhodne dopĺňa koncepciu publikácie a prináša mnoho zaujímavých faktov i poznanie, že Čierna Hora v českom prostredí na prelome 19. a 20. storočia zaujímala významné miesto. Súčasné vzťahy sú skôr, ako píše i autor, v rovine turizmu (resp. ekonomiky) a Čiernu Horu navštíví približne 50 tisíc Čechov.

Petrovi Stehlíkovi pripadla úloha zhostiť sa aj macedónskeho priestoru a ponúka čitateľovi prehľad (do konca 19. storočia) hlavne o kultúrnych vzťahoch medzi českými krajinami a regiónom Macedónska. Autor vyzdvihol osobnosť archeológa a etnológa Lubora Niederleho, ktorý predstavoval autoritu v skúmaní macedónskych dejín a je i autorom pojednania *Makedonská otázka* (1901). V období občianskej vojny v Grécku prijalo Československo veľký počet emigrantov a mnohí z nich boli Slovania s koreňmi v Macedónsku. Macedónske deti mali časopis *Makedonče* (1848 - 1953) a od roku 1962 do roku 1966 vychádzal česky písaný časopis *Makedonský život*. Miroslav Tejchman a Jana Škerlová spracovali československo-juhoslovenské vzťahy, a to politické, ekonomické a kultúrne kontakty medzi rokmi 1918 a 1992. Do istej miery sa javí zaradenie tejto kapitoly ako problematické, keďže pomerne detailne sú jednotlivé vzťahy (s národmi zastúpenými v Juhoslávii) popísané vo zvyšných kapitolách a v prípade tejto kapitoly ide skôr o dejinný exkurz.

Česko-kosovské vzťahy z pera Kamila Pikalú sú popísané od roku 1999, teda nepredstavujú kompletné dejiny v zmysle analýzy vzťahu českých krajín s územím Kosova, ale autor začal písať o problematike až od konca 20. storočia. Tento postup je však pochopiteľný, pretože územie Kosova bolo v dejinách súčasťou viacerých štátov a ríš.

Česko-rumunské vzťahy sleduje vo svojej kapitole Filip Šisler, keď začína už náčrtom stredovekých reálií, konkrétne v 14. storočí v oblasti obchodu. Pre čitateľa je iste zaujímavé poznanie, že v oblasti dnešného Rumunska (vtedajšie Valaško, Moldavsko a Sedmohradsko) sa rýchlo šírili myšlienky husitskej reformácie. Koniec 18. storočia so sebou priniesol aj postupné usádzanie českých kolonistov v Banáte (prvou dedinou v rumunskej časti Banátu bola Elisabeta založená v roku 1823). Zintenzívnenie spoločných vzťahov prinieslo 19. storočie, hlavne však jeho druhá polovica.

V kontexte medzivojnového vývoja je dôležité sledovať spoločné vzťahy optikou budovania spojenectva v rámci Malej Dohody - v roku 1920 bola založená česko-rumunská spoločnosť s finančnou podporou rumunskej ambasády a jej úlohou bolo podporovať kultúrne vzťahy. Samostatnú kapitolu vo vzájomných vzťahoch predstavuje oslobodzovanie československého územia, na ktorom sa podieľali aj rumunskí vojaci a počas piatich mesiacov 60 tisíc z nich buď padlo, alebo bolo zranených. Po druhej svetovej vojne došlo k obnove vzťahov, čoho dôkazom je i fakt, že napríklad Univerzita Karlova v Prahe ponúkala od roku 1950 študijný program rumunské štúdiá, rovnako došlo k prekladu mnohých rumunských diel do češtiny a taktiež v oblasti cestovného ruchu spomeňme okolo pol milióna Čechov a Slovákov, ktorí svoju dovolenku trávil v druhej polovici 70-tych rokov v Rumunsku. Dôležitým medzníkom vzájomných vzťahov bol aj rok 1968, kedy N. Ceausescu prejavil podporu proročným prúdom v rámci KSČ. V súčasnosti sa mnoho Čechov zaujíma o život svojich krajanov v rumunskom Banáte. Rovnaký autor v knihe predstavuje aj česko-moldavské kontakty, tie však z logických príčin nepredstavujú jednu z nosných kapitol. Moldavsko otvorilo svoju ambasádu v Prahe až v roku 2007 a od októbra 2014 funguje v Brne honorárny konzulát. Za zmienku však stojí, že v Moldavsku nájdeme dedinu, ktorú obýva prevažne česká menšina, a to Huloaia (25 km od mesta Cahul).

Ako jednu z kľúčových kapitol publikácie vnímame vzťahy s Bulharskom, ktoré, ako autori píš, zaznamenali prvý významný kontakt počas prvej križiackej výpravy (1096 - 1099). Po páde Vidinu prestal v roku 1396 existovať bulharský štát, a tak sa spoločné väzby dostali do pozadia tzv. „tureckej otázky“, resp. problému. České jednotky sa podieľali aj na jednej z kľúčových bitiek proti Turkom v 15. storočí, a to bitke pri Varne v roku 1444. K výraznému zblíženiu došlo až po Berlínskom kongrese v roku 1878, kedy Česi zanechali výraznú stopu na bulharských kultúrnych, vzdelávacích a súdnych inštitúciách. Jednou z významných osobností bol významný historik, a aj v európskych pomeroch expert na Balkán, Konstantin Jireček (1854 - 1918), ktorý bol dokonca ministrom školstva v r. 1881 - 1882. Text obsahuje mnoho zaujímavých faktov či zaujímavostí, spomenúť možno napríklad, že počas prvej balkánskej vojny vypomáhala Bulharsku 30 českých lekárov-dobrovoľníkov. Po druhej svetovej vojne to boli práve ekonomické vzťahy, ktoré sa stali primárnymi v oblasti vzájomných vzťahov, do istej miery však postrádame vykreslenie Bulharska ako dovolenkovej destinácie pre mnohých Čechov a Slovákov počas spomenutého obdobia.

S osobitným záujmom som si prečítal (verím, že i čitateľ tak učiní...) kapitolu od Pavla Hradečného a Ladislava Hladkého o vzťahoch s Albánskom, keďže tento región býva v našich končinách pomerne marginálne zastúpený. Až do 19. storočia boli kontakty minimálne a spomenúť možno českých cestovateľov, ktorí sa s regiónom oboznámili v období renesancie (Jan Hasištejnský, Kryštof Harant a i.). Autori v tomto kontexte poukázali na viacero českých vedcov, ktorí priblížili Albáncov českej verejnosti, a to napr. v zaujímavej práci Emanuela Škatulu *Válka na Balkáně: válečné tažení Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory proti Turecku* (1913). Keďže medzivojnové obdobie prinieslo iba minimálne kontakty, ich výraznejšie formovanie nastalo v období po roku 1945, a to hlavne v kultúrno-vzdelávacej oblasti. Česko-

-grécke vzťahy autori naznačili v úvode exkurzom do ranostredovekých česko-byzantských vzťahov. Vzájomné prepojenia neboli nijako početné a zmenu priniesol až rok 1949, kedy v dôsledku občianskej vojny v Grécku prišlo do Československa mnoho utečencov a v tomto období sformovaná grécka komunita prežíva dodnes.

Po roku 1989 možno spomenúť hlavne oblasť turizmu (ročne navštívi Grécko okolo 300 tisíc českých turistov) a hospodárstva. Kapitola Česko-cyperské vzťahy vhodne dopĺňa celkový obraz publikácie a pomáha čitateľovi postrehnúť aj oblasť východného Stredomoria. Česko-turecké vzťahy, ako píše i autor P. Kučera, je nutné vnímať v dvoch rovinách, a to pred a po roku 1923 (vznik modernej Tureckej republiky). Dovtedy to boli sporadické interakcie medzi českými krajinami a Osmanskou ríšou, potom sa formovali v rámci širšieho kontextu diplomatických československo-tureckých vzťahov. V časti venovanej česko-osmanským vzťahom autor poukázal na niekoľko zaujímavých faktov, a to napríklad, že muži vracajúci sa z tureckého zajatia získali priezviská používané dodnes, ako Turek, Tureček alebo Turecký. Medzivojnové obdobie prinieslo aj zvýšený bádateľský záujem o oblasť Turecka a v roku 1922 bol založený Orientálny inštitút, ktorý podporil aj T. G. Masaryk a vyšlo i viacero vedeckých pojednaní. V súčasnosti je v tomto regióne populárny turizmus, mnoho Čechov dovoľenkuje práve v Turecku a jedným z pojítok oboch krajín je napríklad i futbal (viacero českých futbalistov hráva práve v tureckej Süper Lig).

Publikácia *Czech Relations with the Nations and Countries of Southeastern Europe* je nutnou výbavou každého historika, ale i študenta, ktorého cesty sa spájajú s daným regiónom. Nielenže ponúka prehľad vzťahov, čo je nosnou ideou, ale načrtáva i historický (taktiež spoločensko-kultúrno-ekonomický) kontext jednotlivých krajín v juhovýchodnej Európe. Na základe uvedeného je možné publikáciu vrelo odporúčať a zaiste si nájde vďaka anglickému jazyku svoje miesto i vo zvyšku Európy.

Maroš Melichárek

ŠMÍD, Marek. *Vatikán a sovětský komunismus 1917 - 1945*. Praha : Stanislav Juhaňák - Triton, 280 s. ISBN 978-80-89946-02-0.

Agilný a plodný český historik Marek Šmíd, docent v Historickom ústave Filozofickej fakulty Juhočeskej univerzity v Českých Budějoviciach a na Katedre cirkevných dejín a literárnej histórie Katolíckej teologickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe, publikoval v roku 2020 monografiu *Vatikán a sovětský komunismus 1917 - 1945*, ktorá je poslednou časťou jeho monografickej trilógie zameranej na vzťahy Svätej stolice a totalitných ideológií, resp. režimov v prvej polovici 20. storočia. Prvou bola práca *Vatikán a italský fašismus 1922 - 1945*. Praha 2018 a druhou *Vatikán a nemecký nacismus 1923 - 1945*. Praha 2019. Autor sa vo svojom výskume zameriava na cirkevné dejiny 19. a 20. storočia, pričom pri zostavovaní poslednej monografie z tejto trilógie zameranej na sovietsky komunizmus čerpal zo svojich bohatých skúseností z bádania vo vatikánskych archívoch (systematicky od roku 2008). Kniha približuje diplomatické vzťahy medzi Vatikánom a sovietskym Ruskom, od roku 1922 Sovietskym zväzom, a to od boľševického prevratu v novembri 1917 do

konca druhej svetovej vojny. Autor rozdelil svoj text okrem úvodu a záveru do dvoch hlavných kapitol. V prvej nazvanej *Svatý stolec a sovětský komunismus v období leninských represí* (s. 23 – 169) obsahujúcej osem podkapitol najprv analyzoval a opísal vzťahy Vatikánu a Ruska pred rokom 1917, potom Rusko v období prvej svetovej vojny a následne sa venoval ideológii komunizmu a osobnosti V. I. Lenina. V ďalších podkapitolách autor sledoval vzťah Svätej stolice k ruskému komunizmu pred boľševickým pučom a vzťahy Vatikánu k ruským revolúciám roku 1917. Posledné podkapitoly sú venované náboženským pomerom v Rusku na prelome 10. a 20. rokov 20. storočia v súvisí s osobnosťou Achilla Rattiho, ďalej vatikánsko-sovietske vzťahy v 20. rokoch so zameraním na aktivity Augenia Pacelliho a nakoniec autor zaradil podkapitolu zameranú na katolícke misie v ZSSR pod vedením Michela d'Herbignyho.

Druhá hlavná kapitola je zameraná na obdobie vlády J. V. Stalina v rokoch 1930 až 1945 (*Svatý stolec a sovětský komunismus v období stalinských represí*, s. 171 až 248). V jej úvodnej časti priblížil M. Šmíd osobnosť J. V. Stalina a jeho vzťah k náboženstvu. Následne opísal náboženské pomery v ZSSR za Stalinovej vlády v 30. rokoch a encykliku *O bezbožnom komunizme*. Prínosná je i podkapitola *Komunismus mimo Sovětský svaz*, kde sa zaoberal situáciou v Mexiku a Španielsku najmä v medzivojnovom období (v Španielsku v 30. rokoch aj v súvislosti so Španielskou občianskou vojnou v druhej polovici 30. rokov). V nasledujúcich podkapitolách autor opísal náboženské pomery v Sovietskom zväze na prelome 30. a 40. rokov a vzťahy Vatikánu k ZSSR v období druhej svetovej vojny.

Oceňujem, že M. Šmíd využil všetky relevantné archívne pramene k téme (najmä Historický vatikánsky archív v Ríme a jeho fond Kongregácie pre mimoriadne cirkevné záležitosti – Nemecko, Rusko a Komisia pre Rusko III. a IV. obdobie), dostupné dokumenty cirkevnej politiky z prvej polovice 20. storočia *Actes et Documents du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, *Acta Apostolicae Sedis a Enchiridion delle Encicliche*, dobové noviny z Vatikánu *L'Osservatore Romano* z rokov 1917 až 1945, príslušné publikované pramene a početnú odbornú literatúru, z ktorej využil najmä anglosaskú a taliansku, menej nemeckú. Vzhľadom na zameranie práce a tému, bohužiaľ, autor nevyužil žiadny ruský odborný titul v origináli (núkali sa aspoň novšie práce z posledných desaťročí, nie ideologicky zaťažené z obdobia socializmu pred rokom 1989), citoval len práce ruských historikov v českom preklade, napr. Olega Chlevňuka o Stalinovi, Miroslava Ivanova (staršia práca o Leninovi v Prahe z roku 1964), Alexandra Jakovleva *Rusko plné kříží*, Brno 2008 či Andreja Zubova *Dějiny Ruska 20. století, I, II*. Praha 2014 – 2015. Využil však viaceré práce ruských autorov publikované v taliančine, napr. Alexeya Komarova či Michaila Odincova.

Autor v úvode knihy veľmi vhodne zaradil aj niekoľko citátov zameraných na Rusko a sovietskych komunistických politikov. Zvlášť výstižný a pravdivý, až nadčasový, je prvý citát od T. G. Masaryka, ktorý povedal, že Rusko nie je potrebné milovať alebo nenávidieť, ale je potrebné ho študovať a poznať. Myslím, že to platí do dnešných dní, lebo súčasný Putinov režim súčasníci žijúci mimo Ruska, teda nie Rusi, buď velebia alebo nenávidia. Obe strany by sa mali snažiť pochopiť a prijať myšlienku, že v Rusku nikdy nebude nastolený režim parlamentnej demokracie

západného typu a ruská spoločnosť sa vždy bude musieť vysporiadať s prvkami autokracie, so silným „cárskym“ vodcom, na druhej strane sa táto spoločnosť vyznačuje silným až zarputilým vlastenectvom spojeným s kresťanským pravoslávím, ale i ateizmom ako rezíduom komunistických vlád z 20. storočia.

Oceňujem taktiež autorov vecný, výstižný odborný štýl, text je plynulý a dobre čitateľný, zbavený zbytočného balastu a opisov. Výstižne sa mu podarilo opísať totalitný komunistický režim v sovietskom Rusku a potom v Stalinovom ZSSR, ktorý nemilosrdne prenasledoval veriacich rôznych kresťanských vierovyznaní. Napr. o spoločenskej situácii v sovietskom Rusku na začiatku 20. rokov (1921 – 1922) za vlády Lenina, keď vypukol obrovský hladomor, napísal: *„V letech 1921 – 1922 zasáhl Rusko obrovský hlad, který záhy přerostl v hladomor. Jeho příčinou byly souhra několika negativních faktorů, jako byly důsledky první světové války, občanské války, velkého sucha, špatné správy a slabé sklizně. Z dvaceti milionů osob v patnácti guberniích jich hladovělo téměř 80 %. Tento žalostný stav přiměl papeže Benedikta XV., aby se angažoval ve prospěch hladovějících v Rusku a začal organizovat pro zemi finanční pomoc“* (s. 108 – 109). Ako na vzniknutú ťažkú spoločensko-sociálnu situáciu reagoval vtedajší vládca boľševického Ruska? M. Šmíd taktiku a správanie Lenina opísal nasledovne: *„V. I. Lenin naopak využíval hladu, který zemi zasáhl, jako záminky pro zmocnění se církevního majetku – v únoru 1922 podepsal dekret O odejmutí církevních cenností ve prospěch hladovějících a o měsíc později poslal členům politbyra následující depeši: „Teď a jedině teď, kdy v hladomorem postižených oblastech jedí lidské maso a kdy na ulicích leží stovky, ne-li tisíce mrtvol, můžeme (a tedy musíme) začít zbavovat církev majetku, a to nanejvýš energicky a nemilordně, a bez váhání potlačovat sebe-menší odpor... Čím více příslušníků reakčního duchovenstva a zápačnické buržoazie se nám při této příležitosti podaří zastřelit tím lépe, protože, obecně musíme být právě teď ušetřena taková lekce, že se po několik desetiletí neodvážá ani pomyslet na jakýkoli odpor“* (s. 109).

Na záver sa vyjadřím k terminológii pojmov komunizmus ako ideológia a socializmus ako spoločenský systém, resp. zriadenie. Pripomínam to len preto, lebo v súčasnosti sa nesprávne označuje vláda KSČ u nás ako obdobie „vtedy za komunizmu“, hoci sa v ľudovodemokratickom Československu budovali najprv od roku 1948 základy socializmu a od roku 1960 sme žili v rozvinutom socializme, samozrejme, totalitného typu a termín „komunizmus“ sa vôbec ako spoločenské zriadenie nepoužíval. Podobne to bolo v ZSSR, kde mali komunizmus ako ideológiu, nie ako spoločenské zriadenie. K tretiemu štádiu spoločenského vývoja socialistickej spoločnosti už nedospelí ani Rusi, lebo tento spoločenský systém sa zrútil v rokoch 1989 – 1990. V tomto kontexte je zaujímavé, že M. Šmíd v tejto publikácii ani raz neuviedol termín „socializmus“ v Sovietskom Rusku, resp. neskoršie v ZSSR v spojení so spoločenským zriadením, ale termín „komunizmus“ použil dvakrát. Prvý raz na s. 83: *„Bolševické povstání, nadneseně označované v dobách komunismu jako Velká říjnová socialistická revoluce, nebylo ve skutečnosti ani velkou, ani říjnovou, ani socialistickou a vlastně ani revolucí.“* V závere na s. 249 opäť použil pojem „komunizmus“ v tomto kontexte: *„V roce 1917 se situace zkomplikovala tím spíše, že se komunismus chopil vlády v Rusku...“* Domnievam sa, že autor zámerne použil tento termín v týchto konotáciách, aby zdôraznil komunizmus ako vládnucu ideológiu

v Sovietskom zväze, ktorá bola v príkrom rozpore s politikou Svätej stolice a jej katolicizmom. Neopisoval teda „komunizmus“ ako spoločenské zriadenie vo vtedajšom Sovietskom zväze, ale „komunizmus“ ako vládnu ideológiu.

Autorovi M. Šmídovi sa podarilo napísať kvalitnú monografiu zameranú na diplomatické styky Vatikánu s Ruskom za vlády bolševikov, ktoré sa vtedy nazývalo po bolševickom prevrate a vláde Lenina sovietske Rusko a od roku 1922 ZSSR, keď na jeho čele stál po roku 1924 nepredvídateľný a despotický vládca Stalin. Autor priniesol viacero nových zistení a faktov nielen o vzťahoch vaticánskej diplomacie a vtedajšej diplomacie ZSSR, ale tiež o pápežoch prvej polovice 20. storočia Benediktovi XV., Piusovi XI. a Piusovi XII. Odmietol aj viaceré klišé a opravil nesprávnu terminológiu a hodnotenia, napr. vo vzťahu k bolševickej revolúcii v Rusku roku 1917. I vzhľadom na fakt, že doteraz absentovala podobne zameraná monografia v českej i slovenskej historiografii, jej prínos i vzhľadom na využitie vaticánskych archívov je značný a vyplňa tak ďalšie biele miesta na mape nielen českej historiografie.

Peter Zmátlo